

OSMANLI MÜZİĞİNDE ZÜHRE

Zühre (Venus, Aphrodite) in Ottoman Music

“Zühre” dans la musique ottomane

Dr. Neşe CAN*

ÖZET

İlkçağ'ın yedi gezegeni ve müzikal unsurlar arasında bağlantı kurmanın kökeni eski Greklere, oradan da Sümerlere dayanmakta olup Ortaçağ İslâm dünyası müzik teorisinde derin izler bırakmış olan bu bilgiler Kindî ve İhvânü's-Safâ gibi kaynaklar vasıtasıyla da Osmanlı dönemi Türkçe müzik yazmalarına yansımıştır. Bu çerçevede, Osmanlı dönemi müzik kuramcıları müzikteki yedi sesi yedi gezegene, on iki makamı on iki burca karşılık olarak göstermişlerdir. Bu gezegenler içerisinde Zühre (Venüs, Afrodit) ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Eski kültürlerden itibaren kadın olarak tasvir edilen ve daha çok kadınların çaldığı çeng sazı ile ilişkilendirilen Zühre, Osmanlı dönemi müzik kitaplarında da bu şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk Müziği, Türkçe Müzik Yazmaları, Zühre, Çeng

ABSTRACT

The tradition of making connections between the seven planets of the Prehistoric Period and musical elements, the origins of which can be traced to the ancient Greeks and the Sumerians, has left deep marks in the music theory of the Islamic world of the Middle Age. This tradition was also reflected in the Turkish music manuscripts of the Ottoman thanks to sources such as Kindî and İhvânü's-Safâ. Within this framework, the music theorists of the Ottoman period assumed a correspondence between the seven sounds in music and the seven planets, and the twelve modes and the twelve signs of the zodiac. Among these planets, Zühre (Venus, Aphrodite) has had an exceptional place. Zühre has been described as a woman and has been related to the çeng instrument that has mostly been played by women since ancient times, and has also been treated in this context in the music books of the Ottoman period.

Key Words

Turkish Music, Turkish Musical Writings, Zühre, Çeng

1. Giriş

XV. ve XIX. yüzyıllar arasında yazılmış olan Türkçe müzik kitaplarında yer alan müzik teorisi eski Greklerdeki gibi matematik, astroloji, kozmoloji ve felsefe ile iç içedir. Bedr-i Dilşâd, Hızır bin Abdullah, Kırşehirli Nizamoglu Yusuf, Seydî ve Ladikli Mehmed Çelebi gibi yazarların eserlerinde yer alan makam sınıflamaları büyük ölçüde kozmofizik yapıdadır. Bu dönemde yazılan Türkçe müzik kitaplarında, müzikal unsurlarla gök cisimleri, yıldızlar ve Eskiçağ'ın yedi gezegeni arasında bağlantılar kurmak gelenek haline almıştır. Bu bağlantıların kökleri ise Greklere, oradan da Sümerlere dayanmaktadır. XV. Yü-

yıldan itibaren yazılan Türkçe müzik yazmalarında müzikal unsurlarla bağlantı kurulan bu yedi gezegen içerisinde Zühre (İnanna, Venüs, Afrodit) ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, Zühre yıldızının Türkçe müzik kitaplarında ele alınışını incelenmiştir. İnceleme sonucunda bu eserlerde, müzikteki yedi ses ile yedi gezegen, on iki makam ile on iki burç arasında bağlantı kurulduğu ve bunların içerisinde Zühre'nin diğer gezegenlere göre ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu görülmüştür. Esasını yedi gezegen ile on iki burcun oluşturduğu eski astroloji ilmi hakkında yazılan kitaplarda ise astrologlar Güneş'i göğün sultanı olarak kabul etmişler, diğer gezegenlere de bu sul-

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı

tanın maiyetinde birer görev yüklemişlerdir. Buna göre Zühre gezegeni Güneş'in çalgıcısıdır. Aynı zamanda hizmetkarlar, kadınlar, çalgıcılar, işret ve eğlenceye düşkün olanlar Zühre'ye mensuptur. Sümerlerden başlayarak çoğunlukla kadın olarak tasvir edilen ve daha çok kadınların çaldığı çeng sazıyla ilişkilendirilen Zühre gezegeni Osmanlı döneminde Türkçe müzik yazmalarında, Divân şiirinde ve minyatürlerde de kadınlara özgü çeng sazını çalan bir sâzende olarak ele alınmıştır.

2. Zühre Gezegeni

Arapça "parlamak, aydınlatmak" manasında olan Zühre kelimesi, Venüs gezegeninin İslâm dünyasındaki adıdır ve parlaklığından dolayı yıldız bu ad verilmiştir (Steingass 1989: 467). Farsçada ismi Nâhid'dir (Steingass 1975: 1382). Türkçede ise Çolpan, Çulpan, Çoban yıldızı adlarıyla anılır (Parlatır vd. 1998: 2340). Orta Asya Türk lehçelerinde Venera, Sulpan, Şolpan, Çolpon, Çolpan, Çulpan, Zöhre gibi farklı adlarına rastlanmaktadır (Aliyev vd. 1991: 136-137). Sümerlerde adı İnanna, Sami dilinde ise İştâr olup, her iki kültürde de "göğün kraliçesi" olarak kabul edilir (Hooke 1993: 21). Eski Mısırdaki Tiu-nutiri denilmekteydi. Latince adı Stella Veneris veya Venüstür. İbranicede Malkatha Şamayim "göğün kraliçesi" adı verilmiştir (Hartner 1986: 642). Zühre yıldızı, Sümer, Babil ve Asur dillerinde yazılmış metinlerde, bu devrelere ait rölyeflerde, silindirik mühürlerde ve küçük toprak figürlerde kabartma gül veya yıldız şeklinde gökyüzünün kraliçesi olarak temsil edilmiştir (Tekin 1992: 241). Eski Mısır'da aşk ilâhesi olarak kabul edilen bu gezegen, Yunan mitolojisinde de aşk ve müzik tanrısı Afrodit'tir (Pala 1989: 538). M.Ö. IX. yüzyılda yaşadığı sanılan eski Yunan şairi Homeros'un destanında Zühre (Afrodit), gökyüzündeki gezegenlerin en parlakıdır (Banarlı 1987: 8). Es-

ki Yunan filozoflarından Platon'a (M.Ö. 427-348?) göre de gezegenlerin en parlaklığı bu yıldızdır (James 1993, 54). Pythagoras (M.Ö. 560-500?) ise sabah ve akşam yıldızının aynı gezegen, yani Zühre (Afrodit) olduğunu bildirir (Strohmeier 1999: 91). Türk mitolojisinde de Altay Türklerine ait bir masalda Güneş ve Ay ile birlikte Zühre de yer almaktadır (Ögel 1989: 289).

Halk arasında "kervan kıran" adıyla da anılan Zühre, gezegenlerin içerisinde Dünyaya en yakın ve en parlak olanıdır. Güneş doğmadan biraz evvel güney doğu'dan, güneş battıktan sonra da güney batı tarafından görüldüğü için bu gezegene sabah yıldızı ve akşam yıldızı da denilmiştir (Pakalın 1993: 666). Zühre, eski astronomi'ye (ilm-i felek) göre yedi gezegenden birisidir. Ortaçağ İslâm kozmolojisinde "gezegenlerin yörüngesi" veya "yıldızların döndüğü yer" olan feleklerin, yıldızları taşıdığına ve hareket ettirdiğine inanılırdı. Buna göre üçüncü feleğin Zühre'ye ait olduğu kabul edilmiştir. Eski inanışa göre kâinat'ın merkezinde bulunan Dünya'nın etrafını soğanın zarlarına benzer şekilde üst üste kuşatmış olan feleklerin her biri bir yıldız mahsustur ve ilk yedi felekte şu yedi gezegen (seb'a-i seyyâre) yer alır. Birinci felekte Ay, ikincide Utârid (Merkür), üçüncüde Zühre (Venüs), dördüncüde Güneş, beşincide Mirrih (Merih, Mars), altıncıda Müşteri (Bercis, Jüpiter), yedincide Zühal (Keyvan, Satürn) bulunmaktadır (Kutluer vd. 1995: 303-307). Eski astroloji ilmine göre (ilm-i ahkâm-ı nücûm) gezegenlerin en güzeli olarak kabul edilen Zühre, aynı zamanda Sevr (Boğa) ve Mizan (Terazi) burçlarını yönetmektedir. Eskiler, bu yıldızın etkisi altındaki burçlarda doğanların güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkar olduklarını kabul etmişlerdir. Bu konuda yazılan eserlerde, eski astrologlar'a (müneccimler) göre Güneş göğün

sultanı, Ay bu sultanın veziri, Utârid (Merkür) kâtibi, Mirrih (Merih, Mars) baş kumandanı, Müşteri (Jüpiter) kadısı, Zühal (Satürn) bekçisi, Zühre (Venüs) ise çalgıcısıdır (Levend 1984: 204). Eski astrologlar Zühre'yi iyi huylu, yumuşak ve hassas, Merih'i ise kuvvetli, sert, haşin ve genellikle hissis şeyleri idare eden bir gezegen olarak kabul etmişlerdir. Yine eskilere göre Zühre kadınları, Merih ise erkekleri temsil eder. Ünlü şair Firdavsî (ö. 1020) de şiirinde Zühre ve Merih'e atfedilen bu özellikleri vurgular.

Rezme binse Mirrih ider cengini

Bezme inse Zühre çalar çengini (Olgun vd. 1980: 40)

Bu yıldıza bakmanın kalbe sevinç verdiği kabul eden eski astrologlara göre Zühre, salı gecesi ile cuma gününe hakimdir. Ayrıca yeşil renk ve inci ile gümüş ona aittir. Eskiler, Müşteri (Jüpiter) ve Zühre (Venüs)'yi mutluluk getiren iki uğurlu gezegen olarak kabul ederler. Müşteri'ye en büyük tâlih yıldızı anlamında "Sa'd-ı ekber" (büyük kutluluk), Zühre'ye ise en küçük tâlih yıldızı anlamında "Sa'd-ı asgar" (küçük kutluluk) denilmiştir (Erzurumlu İbrahim Hakkı 1987: 147). Ahmed-i Dâî şiirinde, Zühre ve Müşteri'ye atfedilen bu özellikleri vurgular ve güzellerin bir araya toplanmasını bu iki uğurlu yıldızın beraberliğine telmihle anlatır.

Kara gözlü güzel yüzlü periler

Özi Zühre cemâli Müşteriler (Tekin 1992: 337)

İslâmî literatürde Zühre yıldızıyla ilgili pek çok rivayet vardır. Efsâne'ye göre Arapların Zühre, Acemlerin Enâhid dedikleri çok güzel bir kadın Hârût ve Mârût adlı meleklerin okuduğu sihirli duayı onlardan ustalıklı öğrenerek göğe yükselir ve Zühre yıldızına dönüştürülür (Demirci vd. 1997: 262-264). Hârût ve Mârût efsanesi Ahmed-i Dâî'nin şiirinde, Zühre'nin çalgısı olarak ele alınan çeng'in ağzından şu şekilde ifade edilir.

Kaçan kim Zühre çengin çenge urdu

Bakup Hârût u Mârût anı gördi

İşitdiler çü derdüm mâ-cerâsın

Odumdan yakdılar ışkun çerasın

Gidüp aklı başından kendü ögden

Ben indürdüm yire sihr ile gökden

Beni efsun idüp ilm ü hünerden

Benümle çıkdı göge Zühre yirden (Tekin 1992: 365)

XV. Yüzyıl şairlerinden Ahmed-i Dâî (ö. 1421?), müzikle de ilgilenen bir şair olarak yazdığı *Çengnâme* adlı 1446 beyitlik eserinde, çeng'i merkez yaparak diğer müzik aletlerini onun etrafında toplamış ve çeng'in onlara olan üstünlüğünü ifade etmeye çalışmıştır. Ahmed-i Dâî'ye göre, Zühre'nin çaldığı çalgı çeng'dir.

Felekde şimdi kim var Zühre yılduz
Benem sazı anun her gice gündüz

Şair, *Çengnâme*'nin bir başka yerinde, Zühre'nin çeng çalan bir câriye olduğunu yine çeng'in ağzından şu şekilde vurgular.

Katumda Zühre bir çengî halâyık

Dilerem olmaya âhenge lâyık (Tekin 1992: 361-365)

Zühre ve çeng ilişkisi şairler tarafından Divân şiirinde XVIII. yüzyıla kadar oldukça sık olarak işlenmiştir. Şiirlerinde bu ilişkiyi vurgulayan şairlerden ikisine ait örnekler aşağıda yer almaktadır.

Bâki (ö. 1600)

Meclis-i aşkında çengî Zühre deffâf
Aftâb

Neylesün raks itmesün mü zerre-i
nâçizler (Ergun 1935: 360)

Nedim (ö. 1730)

Asmanda bırakıp Zühre elinden
çengi

Def gibi kızdı yüzü dâireden çekti
eli (Gölpınarlı 1972: 330)

Osmanlı dönemi şiirinde bu ilişkiyi azalarak da olsa XIX. yüzyıla kadar görmek mümkündür. XIV. Yüzyıldan başla-

arak şiiirlerinde Zühre ve çeng beraberliğini vurgulayan ve aynı zamanda Zühre ile birlikte diğer müzik terimlerini de kullanan şairler içerisinde Yunus Emre, Kadı Burhaneddin, Ahmedî, Necâti Bey, Fûzûlî, Yahya Bey, Neşâti, Hayalî, Sâmi, Seyyid Vehbî, Aynî ve Üsküdarlı Hakkı Bey sayılabilir (Can 1993: 257-278).

Osmanlı döneminde Zühre, müzik kitapları ve Divân şiiiri dışında minyatürlerde de çeng ile birlikte görülmektedir. Zakariyâ b. Muhammed b. Mahmud Abû Yahyâ Al-Kazvîni'nin (ö. 1283) kozmoğrafya alanında yazdığı *Acâibü'l Mahlûkât* adlı eserinin 1619 tarihli minyatürlü bir nüshasında Zühre, çeng çalan bir kadın olarak temsil edilmiştir. Yine British Library'de bulunan bazı Türkçe yazmalardaki minyatürlerde Zühre aynı şekilde resmedilmiştir. 1654-5 tarihli *Acâibü'l Mahlûkât'ın* Osmanlı minyatürleriyle süslenmiş Farsça bir nüshasında Zühre yıldızı başında takke bulunan ve çeng çalan bir kadın şeklinde temsil edilmiştir (Tekin 1992: 285).

Osmanlı döneminde günlük hayatta da Zühre'nin müzik, eğlence meclisleri, raks ve kadınlarla birlikte anıldığı görülmektedir. Evliya Çelebi (Ö. 1682) *Seyahatnâme'sinde*, Van'da ve Bahçesaray'da bir eğlence meclisinde gördüğü rakkâselerin müzik eşliğinde raks edişini Zühre'ye benzetir (Evliya Çelebi 1996: 561-397).

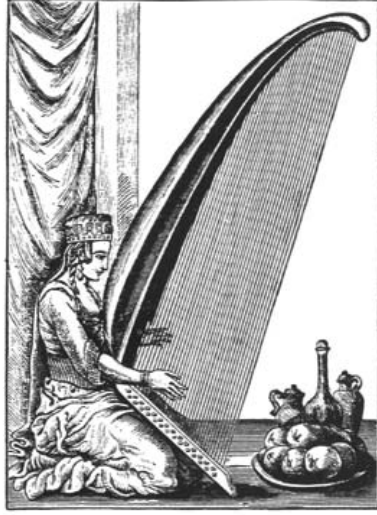
3. Osmanlı Müziğinde Zühre

3. 1. Zühre ve Çeng

Eski astrolojiye göre kadımı temsil eden ve aynı zamanda Güneş'in çalgıcısı olan Zühre yıldızının Osmanlı dönemi müzik kitaplarında, Divân şiiirinde ve minyatürlerde çaldığı saz olan çeng, eski kültürlerden itibaren daha çok kadınlar tarafından kullanılmıştır. Dünyanın hemen her kıtasında rastlanan çok eski ve evrensel bir müzik aleti olan ve günümüzde harp adıyla Avrupa'da kullanılan bu çalgı, dik tutularak ve iki elin par-

malarıyla telleri çekilerek çalınmaktadır (Claire 1953: 19). Zühre ve çeng beraberliğini eski kültürlerden başlayarak görmek mümkündür. Sümerlerdeki yeni yıl festivallerinde Zühre (Afrodit, Venüs) ile özdeşleştirilen aşk ve bereket tanrısı İnanna'nın (İştâr, Astarte) çaldığı çalgı çeng'dir. Çeng'in Sümerlerdeki adı konusunda değişik görüşler olup, balag veya zagsal gibi farklı adlarına rastlanmaktadır (Tekin 1992: 210-251). Eski Yunan'da aşk tanrısı Afrodit'in de çeng ile beraberliği vardır. Platon (M.Ö. 427-348?) çeng'in romantik ve hülyalı bir sesi olduğunu ifade ederek bu çalgıyı kınamıştır. Ayrıca mucidinin Sappho isimli bir kadın olduğuna inanılması ve Afrodit ile olan ilişkisi nedeniyle çeng, eski Yunanda büyük çoğunlukla kadınlar tarafından çalınan bir çalgı olmuştur. Çeng'in eski Yunanda "magadis" ve "sambyky" gibi değişik adlarına rastlanmaktadır (Midgley 1976: 174, Maas vd. 1989: 151-152). Eski Mısır'da da mezar resimlerindeki çeng çalıcıları çoğunlukla kadınlardır (Rensch 1988:25). Osmanlı döneminde çeng, eski kültürlerde olduğu gibi, hem saray müziğinde hem şehir eğlence müziğinde, erkek çalıcıları olmakla birlikte daha çok kadınlar tarafından çalınan bir sazdır (Neubauer 1994: 523, Aksoy 2000: 791). Zühre'nin kadınları temsil eden bir yıldız olarak bu dönemde de çeng ile beraberliği devam eder. Walter Feldman çeng'in Osmanlı dönemi kültür hayatında çok önemli ve yaygın bir çalgı olduğunu ifade ederek, aynı zamanda kadınlara özgü bir saz olarak, Zühre ile büyük bir beraberliği olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar, çeng'in, Fars ve Türk şiiirinde Zühre'nin dans ederken çaldığı saz olduğu için bir harem çalgısı olarak kabul edilebileceğini ve bu çalgının hem Batı müziğinde hem de Türk müziğinde kadınlarla özdeşleştirildiğini belirtmektedir (Feldman 1996: 122). Aşağıda, 1555-1560 yılları arasında İstanbul'da bulunan Danimar-

kalı ressam Melchior Lorichs'in yaptığı resimde çeng çalan bir kadın görülmektedir (Uz 1964: 4).

3. 2. Türkçe Müzik Yazmalarında Zühre

Eski Grek filozofları matematik, geometri, din ve astronomiyle iç içe olan müzik yardımıyla evrenin ve varoluşun sırlarını araştırmaya çalışmışlardır. Eski Greklere göre bütün evren, yıldızlar ve gezegenler, dünyadaki müzikle aynı düzen ve oranlara sahip dev bir çalgıya benzer. Müziğin içerisindeki kurallar insan ve evrendeki her şey için geçerlidir (Strohmeier vd. 1999: 85). Anaximander, Parmenides, Pythagoras, Plato ve Aristides Quintilianus gibi bir çok Grek filozofu evren, insan ve müziğin yapısı arasında benzerlikler ve bağlantılar kurmuşlardır. Müziğin yanı sıra, insan ve kâinatın herşeyi içine alan uyuma *harmony* adı verilmiştir. Pythagoras ve onu takip edenlere göre müzik, insan ve evren arasındaki bu uyumu sayılarla ifade edebilmek mümkündür. Bu çerçevede Greklerde, Eskiçağ'ın yedi gezegeni (Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Merkür, Venüs, Ay) yedi notaya (lir telleri) karşılık olarak gösterilmiş, evrenin temel yapı

taşlarını meydana getiren toprak, su, hava ve ateş ile, müzik, insan ve kâinatın çeşitli unsurları arasında benzerlikler ve bağlantılar kurulmuştur (Can 2002: 135). Eski Grek felsefesinde görülen canlı ve cansız varlıkların esasının toprak, su, hava ve ateşten ibaret olduğuna dair eski bir inanış olan dört unsur nazariyesi ve Grek müziğindeki yedi nota'nın yedi gezegen'e karşılık gösterilmesi gibi bilgiler ilk olarak, tercümeler yoluyla Ortaçağ İslâm dünyasına geçmiştir (Can 2002: 133-138). Arapça'ya çevrilen Aristoxenus, Euclid, Ptolemy ve Nicomachus gibi Grek teorisyenlerinin eserleri, İslâm dünyasında Kindî, İhvânü's-Safâ, Fârâbî ve İbn-i Sinâ gibi yazarlar tarafından yazılan müzikle ilgili ilk kitapların temel kaynağını oluşturmuştur (Farmer 1929: 412). Ortaçağ İslâm dünyasında Grek müziğinin etkileri el-Kindî'den (ö. 874) başlayarak görülmektedir. Yazar, eserinde yedi notayı yedi gezegene karşılık göstermiş, on iki burç ile ud'un on iki elemanı arasında bağlantı kurmuştur. Kindî, o sıralarda dört telli olan ud'un her bir telini dört unsura karşılık olarak vermiş, aynı zamanda her biri bir unsurun karşılığı olan bu dört telle kâinatın çeşitli unsurları arasında bir çok ilişki kurmuştur (Turabi 1996: 187). Eski Grek müziği bilgileri Kindî ve İhvânü's-Safâ gibi kaynakların bir köprü oluşturması sonucu Osmanlı dönemi Türkçe müzik yazmalarına yansımıştır. XV. Yüzyıldan başlayarak yazılan Türkçe müzik kitaplarında yer alan müzik teorisi eski Greklerdeki gibi matematik, astroloji, kozmoloji ve felsefe ile iç içedir. Bu müzik kitaplarındaki konuların ağırlık merkezini daha çok makam ve terkip tanımları, seyir tarifleri, müziğin insanlar üzerindeki etkileri, burçlar ve yıldızlar gibi konular oluşturur. (Can 2001: 199). İslâm dünyasında efsanevi bir kimlik kazanmış olan Pythagoras, Türkçe müzik kitaplarının çoğunda, müziğin

kurallarını kâinattaki uyum kurallarına göre derleyerek ortaya koyan kişi olarak gösterilir. Bu müzik kitaplarının yazarlarına göre Pythagoras müzik ilmini gezenlerin sesini dinleyerek bulmuştur (Çelik 2001:182, Tekin 1999: 55-56, Hızır Ağa, 20b). XV. Yüzyıl müzikçilerinden Seydî *Matla* adlı kitabında, müzik ilminin esasının gezenlerin dönmelerinden meydana gelen seslere dayandığını şu şekilde ifade eder. “*Ve iy Dilşâd bilgil kim bu ilm-i mûsikî rivâyeddür Nâsırüddîn Fârâbî’den ravvahallahllâhu rûhânî ki ilm-i riyazatda muallim-i sâni dirler. Ve bunu dahı bilgil kim Hak subhânehu ve teâli felekleri yaradıcak bunlara dönmek emr itdi ve dönmelerinden âvâzeler zâhir oldı. Ol âvâzelerle âgâni ve rûhânî âvâzelerdendir*” (Seydî, 5b, 6a). Türkçe müzik yazmalarının çoğunda, müzikteki on iki makam on iki burcun, yedi âvâze (ses) yedi yıldızın, dört şube dört unsurun karşılığı olarak gösterilmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllara ait olan bu müzik kitaplarında şubelerle olduğu gibi, makâm ve âvâzelerle de dört unsur arasında bağlantılar kurulmuştur. (Can 2002:138-139). Bu yüzyıllara ait müzik yazmalarında diğer gezegenlere göre Zühre ön plandadır ve çoğunlukla irak makamı bu gezegenin yönettiği sevr (boğa) burcuna ve dört unsurdan birisi olan toprağa, hisar perdesi de Zühre gezegenine karşılık olarak verilmiştir. Kimliği ve hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan XV. yüzyıl müzik nazariyatçılarından Hızır bin Abdullah, Sultan II. Murad’ın (1404-1451) isteği üzerine yazdığı *Kitâbü’l-Edvâr* (1441) adlı müzik eserinde astrolojik unsurlara geniş yer vermiştir. Yazar, Zühre yıldızı ile hisar perdesi ve irak makamı arasında bağlantı kurmuş, ayrıca Zühre’nin özelliklerini şöyle dile getirmiştir. “*Çün felek-i Âfitâb kemâl buldı kâdirün kudretinden andan felek-i zühre zâhir oldı bu dahı devrini yakîn bir yılda*

temâm ider bu yıldız hâdimlere ve hâ-tunlara ve hâcegilere ve iş ü işret ehline ve mugannilere ve mutriblara ve nedimlere ta’alluk tutar ve hem bu kevkeb sa’di asgârdur” (Çelik 2001: 222-158). Aynı zamanda şâir olan XV. yüzyıl müzik nazariyatçılarından Bedr-i Dilşâd *Murad-nâme* adlı 10410 beyitlik manzum eserinin müziğe ayrılan otuzdördüncü bölümünde on iki makamı on iki burca, yedi âvâzeyi de yedi yıldızla karşılık göstermiş, Zühre yıldızına geniş yer ayırmıştır. Konuyla ilgili beyitlerden ikisi aşağıda yer almaktadır (Ceyhan 1997: 629-632-723; Bedr-i Dilşâd, 34. Bölüm).

Üçüncide Zühre konulmuşdurur
Hüza bunları şöyle kılmişdurur

...
Evi Zühre’nün Sevr ü Mizân imiş
Nitekim Kamer evi Sertân imiş

Aynı yüzyılda Lâdikli Mehmed Çelebi II. Bayezid’e (1481-1512) sunduğu müzik nazariyatına dair *Risâletü’l-Fethiyye* ve *Zeynü’l-Elhân* adlı eserlerinde on iki makamı on iki burca, yedi âvâzeyi de yedi gezegene karşılık olarak verir. Yazar, diğer teorisyenler gibi irak makamını Zühre gezegeninin yönettiği sevr (boğa) burcuna ve dört unsurdan toprağa, hisar perdesini de Zühre gezegenine karşılık olarak göstermiştir (Tekin 1999: 184-192, Kalender 1982: 141-142). XV. Yüzyılın diğer nazariyatçılarından Yûsuf bin Nizâmeddin Kırşehrî *Risâle-i Mûsikî* (1410) adlı eserinde makamlar ve âvâzelerle ilgili aynı bilgileri dairesel şekillerle anlatarak verir (Yûsuf b. Nizâmeddin Kırşehrî, 6b-7a). Aynı yüzyılda Kadızâde Tirevî ise *Mûsikî Risâlesi*’nde on iki makamın on iki burca, yedi âvâzenin yedi gezegene karşılık geldiğini belirtmiş, ancak burçlar ve gezegenlerin isimlerini vermemiştir (Uygun 1990: 25-26). Seydî 1504’de yazdığı *Matla*’sında makam ve âvâzelerle ilgili bağlantıları dairesel şekillerle destekleyerek anlatır. Yazar eserinde, irak makamı ile Zühre

yıldızının yönettiği sevr (boğa) burcu ve dört unsurdan biri olan toprak arasında ilişki kurar, ancak diğer teorisyenlerden farklı olarak hisar perdesine karşılık olarak yedi gezegenden biri olan Ay'ı verir, Zühre gezegenine karşılık olarak ise mâye perdesini gösterir. Seydî ayrıca, eserinin manzum bölümlerinde de Zühre'ye yer ayırmıştır. Bu örneklerden birinde Zühre, çeng çalan sazende olarak görülmektedir.

Çalardı raks uruben Zühre çengi

Durub bülbül iderdi âhengü nigî
(Seydî, 3a-6a-20a-20b-21a)

XVIII. Yüzyıl müzikçilerinden Hızır Ağa (ö. ?) *Tefhîmü'l-makâmât fi tevlîdi'n-nagâmât* adlı eserinde makamlarla burçlar, âvâzelerle gezegenler arasında bağlantı kurarak her birinin isimlerini vermiştir. Yazar, eski teorisyenler gibi, on iki makamdan birisi olan Irak makamını Zühre gezegeninin yönettiği sevr (boğa) burcuna ve dört unsurdan toprağa, yedi âvâzeden hisar perdesini Zühre gezegenine karşılık olarak göstermiştir (Hızır Ağa, 3a-4b-5a). Aynı yüzyılda Tanbûrî Küçük Artin, Ermeni alfabesiyle Türkçe olarak yazdığı müzik eserinde on iki makamı on iki burca, yedi âvâzeyi yedi gezegene ve dört şube'yi de dört unsura karşılık göstermiştir. Ancak yazar, eski teorisyenlerden farklı olarak Zühre yıldızının yönettiği sevr (boğa) burcu ve dört unsurdan biri olan toprak ile rehavî makamı arasında ilişki kurmuş ve yedi âvâze arasında saydığı segâh perdesini de Zühre yıldızına karşılık olarak vermiştir (Judetz 2002: 60-80). Yine aynı yüzyıl müzikçilerinden Kyrillos Marmarinos da kitabında, eski İran müzikçilerine dayanarak yedi âvâzeden biri olarak ele aldığı segâh perdesini Zühre yıldızına karşılık olarak vermiş, ancak diğer müzikçilerin makamlar ve burçlar arasında kurduğu ilişkiye yer vermemiştir (Judetz 2000: 89). XVI. Yüzyıldan sonra müzik nazariyatı ile ilgili eserler-

de astroloji, felsefe ve kozmografya'ya ait unsurların ağırlığı giderek azalmıştır. XVIII. Yüzyılın diğer müzik teorisyenlerinden Kutb-i Nâyî Osman Dede'nin (ö. 1729) *Râbt-ı Tabîrât-ı Mûsikî'si* ve Abdülbâki Nâsır Dede'nin (ö. 1821) *Tedkîk u Tahkîk'i* gibi eserlerde on iki makam, yedi âvâze ve dört unsura hiç rastlanmamaktadır (Erguner 1991, Aksu 1998).

4. SONUÇ

İlkçağ'ın yedi gezegeni ile müzikal unsurlar arasında bağlantı kurmanın kökeni Sümerler ve Grekler gibi eski kültürlerle dayanmakta olup, bu bilgiler tercüme yoluyla ilk olarak Ortaçağ İslâm dünyasına geçmiş ve başta Kindî ve İhvânû's-Safâ risâleleri olmak üzere bu döneme ait bir çok kaynakta derin tesirler bırakmıştır. Bu kaynakların bir köprü oluşturması sonucu eski Grek müziği bilgileri Osmanlı döneminde XV. ve XIX. yüzyıllar arasında yazılan Türkçe müzik kitaplarına da yansımış, bu eserlerde müzikteki yedi ses yedi gezegene, on iki makam on iki burca karşılık olarak gösterilmiştir. Eski astroloji'ye göre yedi gezegenden biri olan ve kadını temsil ettiği kabul edilen Zühre (Venüs, Afrodite) yıldızı, Osmanlı dönemi Türkçe müzik yazmalarında ön planda olup, çoğunlukla yedi âvâzeden hisar perdesine karşılık olarak gösterilmiştir. Aynı zamanda on iki makamdan biri olan Irak makamı da Zühre gezegeninin yönettiği sevr (boğa) burcuna karşılık olarak ele alınmıştır. Osmanlı dönemi müzik kitaplarında olduğu gibi, Divân şiirinde ve minyatürlerde de ayrıcalıklı bir yere sahip olan Zühre yıldızı, Sümerler ve Grekler gibi eski kültürlerden itibaren kadın olarak tasvir edilmiştir. Çok eski bir müzik aleti olan çeng de eski kültürlerden itibaren daha çok kadınların çaldığı bir çalgıdır ve Zühre yıldızı ile bereberlik içerisinde. Zühre ve çeng'in bu bereberliği Osmanlı dönemi müzik kitaplarında, şiirde ve minyatürlerde devam etmiştir.

KAYNAKLAR

Aksoy (Bülent), 2000, "Osmanlı Müsiki Geleneğinde Kadın", Osmanlı, Ankara.

Aksu (Fatma Adile), 1988, Abdülbâki Nâsır Dede ve Tedkik u Tahkik, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aliyev (Aaaddin Mehmedoğlu); Şayhulov (Almas), 1991, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, C.I, Ankara, Başbakanlık Basımevi.

Banarlı (Nihad Sâmî), 1987, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. I-VIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Bedr-i Dilşâd, Muradnâme, Milli Kütüphane, Mikrofilm, MFA (A 5007), Ankara.

Can (Cihat), 2002, "Eski Grek Dört Unsurlu Nazariyesi ve Türkçe Müzik Yazmalarına Etkisi", "G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi", Cilt 22, Sayı 2, 133-135-138, Ankara.

Can (M.Cihat), 2001, XV. Yüzyıl Türk Müsikisi Nazariyatı (Ses Sistemi), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Can (Neşe), 1993, Osmanlı Dönemi Türk Şiirinde Müsiki Mevâhîmü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Ceyhan, Adem, 1997, Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-Nâmesi, Cilt 2, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 3007.

Claire (C.J. Polin), 1953, Music of the Ancient Near East, New York, Vantage Press.

Çelik, (Binnaz Başar), 2001, Hızır bin Abdülâh'ın Kitâbü'l-Edvâr'ı ve Makamların İncelenmesi, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demirci (Kürşat), 1997, "Hârût ve Mârût", D.İ.A. İslâm Ansiklopedisi, C. XVI, İstanbul, Güzel Sanatlar Matbaası.

Ergun (Sadettin Nüzhet), 1935, Bâki Divanı, İstanbul, Semih Lütfü Bitik Basımevi.

Erguner (Süleyman), 1991, Kutb-ı Nâyî Osman Dede ve Rabt-ı Ta'birât-ı Müsiki, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1987, Mârifetnâme, Haz. M. Faruk Meyan, İstanbul, Bedir Yayınevi.

Evliya Çelebi, 1996, Seyahatnâme, Cilt 4-7, İstanbul, Üçdal Neşriyat, Tasvir Matbaası.

Farmer (Henry George), 1929, "Grek Theroist of Music in Arabic Translation", Frankfurt, Printed in Germany by Strauss Offsetdruck Gmbli Hirschberg.

Feldman (Walter), 1996, Music of the Ottoman Court, Berlin, Intercultural Music Studies 10, International Institute for Traditional Music.

Gölpınarlı (Abdülbaki), 1972, Nedim Divanı, İstanbul, II. Baskı İnkılap ve Aka Yayınları.

Hartner (Willy), 1986, "Zühre", M.E.B. İslâm Ansiklopedisi, C. XIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Hızır Ağa, Tefhimü'l-Mâkâmât fî Tevlidi'n-Nagâmât, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitapları, No: 1793.

Hooke (S. Henry), 1993, Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları, Çev. Alaeddin Şengel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

James (Jamie), 1993, The Music of the Spheres, Music, Science, and the Natural Order of the Univer-

se, New York, Grove Press.

Judetz (Eugenia Popescu), 2002, Tanburî Küçük Artin, A Musical Treatise Of The Eighteenth Century, İstanbul, Pan Yayıncılık 89.

Judetz (Eugenia Popescu), Sırlı (Adriana Ababi), 2000, Sources of 18th Century Music, Panayiotos Chalathzoglou And Kyrillos Marmarinos Comparativ ve Treatises On Secular Music, İstanbul, Pan Yayıncılık 71.

Kalender (Ruhi), 1982, XV. Yüzyılda Musiki Kuramı ve Zeynü'l-Elhân F'İlmi't-Te'lif ve'l-Evzân, Mehmed Çelebi (Ladiki), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi, Ankara.

Kutluer (İlhan); Kurnaz (Cemal), "Felek", D.İ.A. İslâm Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul, Güzel Sanatlar Matbaası.

Levend (Agâh Sırrı), 1984, Divan Edebiyatı, İstanbul, Enderun Yayınları.

Maas (Martha), Synder (Jane.M), 1989, Stringed Instruments of Ancient Greece, London.

Midgley (Ruth), 1976, Musical Instruments of the World, with more than 4000 Original Drawings, New York.

Neubauer (Eckart), 1994, "Musiki Hayatı 15. ve 16. Yüzyıllar, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul.

Olgun (İbrahim); Parmaksızoğlu (İsmet), 1980, Kutb-nâme (Firdevs-i Rûmî), Ankara, T.D.K. Basımevi.

Ögel (Bahaeddin), 1989, Türk Mitolojisi, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Pakalın (Mehmet Zeki), 1993, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Pala (İskender), 1989, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, C.I-II, Ankara, Akçağ Yayınları.

Parlatır (İsmail), Gözaydın (Nevzat), 1998, T.D.K. Türkçe Sözlük, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Rencsh (Roslyn), 1988, Harps and Harpist, Indiana Polis.

Seydi, El-Matla, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Yazmaları, No: 3459, İstanbul.

Steingass (F. A), 1989, Learner's Arabic-English Dictionary, Beirut, Librairie du Liban.

Steingass (F. A), Comprehensive Persian-English Dictionary, Beirut, Librairie Liban.

Strohmeier (John), Westbrook (Peter), 1999, Divine Harmony (The Life and Teachings of Pythagoras), California, Berkeley Hills Books.

Tekin (Gönül, Alpay), 1992, Çengname Ahmed Daî İnceleme-Tenkidli-Metin, Duxbury, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.

Tekin (Hakkı), 1999, Ladikli Mehmed Çelebi ve er-Risâletü'l-Fethiyye'si, Basılmamış Doktora Tezi, Niğde Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Turabi (Ahmet Hakkı), 1996, el-Kindî'nin Müsiki Risâleleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uygun (Nuri), 1990, Kadızâde Terevî ve Müsiki Risâlesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uz (Kazım), 1964, Musiki İstilahatı, Ankara, Küğ Yayını.

Yûsuf bin Nizâmeddin Kırşehrî, Risâle-i Müsiki, Bibliotheque Nationale (Paris), Suppl, Turc 1424.